

HANGARCHÍVUM

„ha az értelmiségi, művészi elit fülét, farkát behúzza,
akkor pórus jár és buta”

Konrád Györggyel beszélget Vickó Árpád

– Kezdjük talán azzal, hogy mindig is nagyon szívesen tettél eleget jugoszláviai barátaid meghívásának. Eddig hét könyved jelent meg szerb nyelven. De csak a legújabb található még a boltokban, a többi elfogyott. Egyik regényed pedig két kiadást is megért, az itteni viszonylatokban nem is csekély példányszámban. Budvára most mégis nem szívesen jöttél el.

– Jól mondtad, hogy barátaim meghívására jöttem. Azt hiszem, ez volt a legfőbb motívum. Ezúttal is barátaim ösztönzésére, nevezetesen a te ösztönzésedre jöttem el. Volt bennem egy olyan érzés – de ez inkább az elképzelésen alapuló érzés volt –, hogy nyaralni meg élvezni a napot, a tengert, jókat enni-inni, úgy élni, mint az emberek élnek mindig, ha tudnak, nyáron. Most, amikor itt nem olyan messze háború dúl, és embereket űznek el az otthonaikból, az elűzöttek erdőben húzzák meg magukat – mindenfélét lehet olvasni az újságban sírokról, tömegsírokról, még szemkinyomásokról is –, szóval úgy éreztem, hogy van ebben valami frivol, na de az életben benne van ez az alapvető frivolitás. Egy kicsit úgy képzeltem ezt el, illetve hasonlított ez az én elképzelésem ahhoz, amikor a nyugat-európai turisták 1991–92-ben lemondták magyarországi útjaikat, mert azt gondolták, hogy a szerb–horvát háború miatt Magyarországra sem tanácsos utazni. Holott Magyarországon szelíd béke honolt. Nos, valami hasonló van most itt is. És megértettem a helyszínre jövet, hogy egyrészt folyik a mindennapi élet a maga banalitásával, napernyőkkel és napolajjal, halakkal és vörösborral, és valahol távolabb zajlik az, amiről az újságban lehet olvasni. Hát valahogy így van ez.

– A háború, a polgárháború során az áldozat, kiváltképpen pedig a civil, de általában az áldozat nézőpontja – mindig elsikkad. Lehet-e egyáltalán a potenciális áldozatoknak valamilyen stratégiájuk?

– A potenciális áldozatoknak nehéz, mert a potenciális áldozat a civil, a civil és a védtelen, az öreg és a gyerek, a nő, a feleség, az anya. Tehát az, aki nem fog fegyvert. Az, akinek eszébe se jut fegyvert fogni. És vannak ezek az őrjöngő férfiak, ezek a rohángáló terepszínű egyenruhás alakok, különféle, most már egyre inkább hasonló egyenruhákban, géppisztollyal páváskodnak, parádézhatnak, szakállasok, marconák, és mutatják, hogy ők milyen elszántak. Rémesnek találom ezeket a hősöket, inkább ostobáknak – ostobáknak, meg gondolatlanoknak, olyanoknak, akik nem tudják, hogy miről van szó, nem tudják, hogy mit csináljanak a gyerekjátékaikkal, amelyek gyilkos gyerekjátékok. Hozzáteszem, hogy én talán nem mértem föl eléggé, és nem gondoltam igazán bele abba, hogy mi a változatlan jelentősége itt a Balkánon annak a fogalomnak, hogy harcos. Mert azt mondhatnám, hogy a 19. századnak egészen Nyugat-Európáig a harcos, a hős, a katona, a katonatiszt egy ilyen centrális figurája volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiában sem volt a katonatisztnél magasabb rendű. Éppen most olvasom Jaspersnek a filozófiai emlékiratait vagy önéletrajzát, és azt mondja, hogy csak azok merték az első világháború ellen felemelni a szavukat, akik részt vettek a háborúban, ha katonaviselt emberek voltak, s csak akkor érezték ezt hitelesnek, vagy erkölcsileg jogosultnak. Sőt, ha frontszolgálatot teljesítettek. Különben a gyávanak a súlya, a vádló képze nehezedik a férfira, nem is férfi az, aki nem kész arra, hogy egy másik férfit, vagy nem csak férfit, hanem civilt, öreget és gyereket – ahogy ez zajlott és zajlik mindig a háborúban – megöljön. Nos, én azt gondolom, hogy nemcsak egy évszázad telt el, hanem egy évezred is, vagy talán még több is, és Jézus vélt születése után kétezer évvel egy kicsit visszagondolhatunk, hogy mit zárunk le. Egy olyan korszakot, amelyben az erőszak, a testi erőszak, a gyilkoló erőszak volt a rendező elv a népek, a közösségek, vagy akár az egyének között. És hogy, hogy nem, attól, hogy a fegyverek végtelenül pusztítóképesek, a nagy fegyverek, a nagy államok nagy fegyverei, attól a fegyveres ember alakja abszurdá, groteszkké, elavulttá lett. A harcos kimegy a divatból. A fizikai erő maradt talán a body-guardokra, a testőrökre, a maffiózókra, vagy egyszerűen azokra a férfiakra, akik szeretnek a kamerák elé állni, az izmaikat mutogatni. De a tudás-társadalom korszakába lépve ami a homlok mögött van, az számít, a bicepsz pedig, jó ha van, de nem meghatározója az emberi létnek. Azt hiszem, hogy ez az a korszakforduló, amikor a legegyszerűbb magyar közmondás érvényesül: „Többet ésszel, mint erővel.” És azok a fejlett társadalmak, amelyek ezt nemcsak vallják, hanem gyakorolják is – mert látom, még az én kis falumban, Hegymagason is, ahol most gázvezetékét fektetnek, a Poklen gyárnak meg a Catterpillar gyárnak a talajgyaluit, meg a mindenféle más talajmegmunkáló gépei – hát százszor annyit tudnak elvégezni, mint egy nagy embercsapat. Holott csak nyugodtan üldögél egy ember, és egy kormányt meg egy botkormányt irányítgat benne.

Szóval az erő és a másik irányába való erőfitogtatás valahogy anakronisztikus dologgá változott. A Balkánon ez alighanem még másként van. A harcos itt még valamiféle romantikával övezi magát. Lehet, hogy most aranyláncot visel a nyakában, nem is egyet, hanem többet. Ma reggel sétáltam, férfiak, nők három aranylánccal, kereszt, szentkép, mindenféle más brossok és medallionok. És emellé – úgy látszik – jól illik az egyenruha meg a géppisztoly is. Lehetséges, hogy ez egy más értelemben való fáziskésés is. Beszéltük nemrégiben – kirándulások során – hogy lám, ezt a hidat, ezt az utat, azt a falat, azt a kikötői építményt még az Osztrák–Magyar Monarchia idején a monarchia mérnökei tervezték és építették. Úgy néz ki, hogy infrastruktúra tekintetében itt a tengerparton, vagy akár Szarajevóban, ahol Kállay Béni a maga paternalista módján kicsit zsarnokoskodva, de fenntartotta a rendet, sok mindent teremtettek. Ez egy alkotó periódus volt. Bár nincs bennem ilyen, talán iróniával is szemlélhető Habsburg-nosztalgia. Nem gondolom, hogy az öreg Ferenc József kétágú szakálla között valami különleges bölcsesség cikázott. De azt gondolom, hogy aránylag kevesebbet ölték egymást az emberek. Kevesebbet ölték egymást, holott tizenegy nép élt együtt abban a monarchiában. És még valahogyan féken tartották önmagukban annak az egyszerű igénynek a követelményét, hogy akkor most itt, ezen a területen, amely lehetőleg minél nagyobb legyen, csak mi uralkodjunk, és másoknak kuss. És mások húzzák meg magukat, vagy ha nem tetszik, menjenek el innen. Ez a nagy bölcsesség igazában a 19. századi patriotizmusnak vagy romantikus nacionalizmusnak a lezüllött változata, mert az még egy idealista és entuziazmussal eltelt vallásszerű, odaadó, rajongó érzés volt, az önfeláldozásnak egy új formája. Miután a felvilágosodás korszaka valahogy a vallási rajongást apasztotta, szárította, racionalizálta, a helyére jött a haza, mint szentség, mint bálvány, mint isteni fogalom. S a haza szolgálata megkövetelte azt, hogy a hősök készek legyenek a szomszéd népet levagdalni. Történelmünk összes nagy és dicső eseményét nézhetjük más nézőpontból is, például Damjanichnak a nagy sikereit, ahogy a Bácskában a szerb falvakat felperzselté, ahol úgy gondolták, hogy nemcsak a magyaroknak kell uralkodniuk ebben a hazában – ezt ma kevesebb rajongással tudom nézni, és nem okvetlenül szabadságharcnak tekintem. Tehát mindenütt, ahol asszonyokat, gyerekeket, ártatlanokat, védteleneket, nem harcosokat, nem fegyvereseket öldösnek, azt én, egyszer már mondtam itt egy sajtóbeszélgetésen, háborús bűnnek tekintem. Függetlenül attól, hogy hol állnak, és függetlenül attól, hogy lesz-e valaha is olyan nemzetközi bíróság, amely ezeket a háborús bűnösöket felelősségre vonja és elítéli. Az üldözöttek védelmére milyen lehetőség van? Hát talán csak azt mondanám, hogy ez a szerveződése ma a világnak. Hogy a nemzeti szuverenitás, a nemzetállami szuverenitás nem a végső szó. Hogy afölé rendelt elvek és érdekek vannak, hogy az emberi jogok, az emberélet védelme,

az embervédelem, az magasabb eszme, mint a nemzeti szuverenitás. Mint az, hogy valamely király, császár, köztársasági elnök, diktátor, demokratikusan választott parlament a lakosság életével rendelkezesség korlátlanul, hogy egy többség egy kisebbséget megregulázhasson, és csöndre kényszeríthessen, hogy a kisebbségtől azokat a jogokat megvonhassa, amelyeket ő maga élvez, nevezetesen, hogy a saját nyelvén bontakozzon ki, fejezze ki magát, közlekedjen normálisan, hogy ne érezze magát másodrangúnak, kisebbségtudatba szorítottnak a saját hazájában, abban a városban vagy faluban, ahol él. Szóval ezt az embervédelmet egyértelműen magasabb rendű, értékesebb nézőpontnak tekintem, mint a nemzetállami szuverenitást, és igenis korlátozandónak, akár fegyveres intervenciókkal korlátozandónak látom a nemzetállamok túlhatalmának nyakló nélküli elkanászodását. Igenis mutassák meg a különféle vezetőknek, hogy van határa a hatalmuknak. Hogy ha az öregasszonyok nem tudnak határt szabni nekik, akkor külső hatalmak, nemzetközi szervezetek, nemzetközi szövetségek, akár katonai szövetségek mutassák meg, hogy barátocskám, vigyázz, mert te is pórul járhatsz, mert még ülhetsz a vádlottak padján.

– *Sok szó esik a hazafiasságról – mi is ezt említettük. Milyen patriotizmus lehetne most időszerű? Alkotmányos patriotizmusnak nevezik az újkori liberálisok azt az attitűdöt, ami esetleg elfogadható lenne.*

– Én a plurális patriotizmust tartom jónak. Induljunk ki a legegyszerűsből. Mondjuk, hogy mi ketten budvai polgárok vagyunk. Miért ne mondhatnánk azt, hiszen éppen most Budvában vagyunk, hogy akkor szeressük Budvát. Vagy ha mondjuk perastiak lennénk. Perast? Peraston háromszáz éven át építettek a tengerészek egy kis szigetcskét, ahova egy ikon miatt, amely valahonnan a tenger mélyéből került elő, egy templomocskát akartak építeni. Hát az a sok ember, aki azokat a köveket ledobálta, és lassan épített, az a sok ember, aki azt a templomot berendezte, az a festő, aki a szentképeket festette – azok mind valamilyen alázattal közeledtek ehhez a munkálkodáshoz, és tudták, hogy ők csak részei ennek a nagy munkának, hogy végül is ott egy szép kis templom épülhessen. És tudták, hogy egy folyamatban vesznek részt, amely nem velük kezdődött, amely nem velük végződik, folytatódik rajtuk túl is. És a mű, az létrejön. A mű a város, amelyben élnek. És ebben a városban élhetnének egymás mellett, mint ahogy éltek is a különböző városokban egymás mellett a legkülönfélébb nációk és nyelvek alanyai. Mert ha az ember nem különösebben korlátozott képességű, akkor képes arra, hogy nyelveket tanuljon, és tud akár kettőnél több nyelven is beszélni. És meg tudja magát értetni polgártársaival. Ez a területi patriotizmus szerintem az egyik legfontosabb eleme a lokálpatriotizmusnak – az ember szereti a helyet, ahol él, és annak a közösségnek, annak a területi közösségnek a javát akarja. De mondtam, hogy plurális patriotizmus, vagy nevezzük inkább

matriotizmusnak – mert miért mindig az atyák? Ez is már egy eltorzulása a gondolkodásmódunknak, hiszen például azt mondjuk, hogy anyanyelv. Kulturális nemzet fogalma a nyelvhez, az anyanyelvhez kötődik. A legegységibb szervünkhöz, amelyen emberi módon tudunk létezni. Ez az a végtag, ami ember voltunkban leginkább megmutatkozik. Természetes, hogy van az emberben egy nyelvi hazafiság, és ezt a nyelvi hazafiságot a nyelvben megjelenő kultúra gyarapítása tudja csatornázni. Ezenkívül azt is mondanám, hogy az ember természetesen tagja egy nemzetállamnak, egy köztársaságnak, egy bármilyen államnak, királyságnak akár. És az iránt is, amennyiben elfogadja – ha nem zsarnokság – lojalitással tartozik. De ez a tartozás nem rekeszti ki, mint mondtam, az előbbi nyelvi, kulturális odatartozást, amely például a magyarok esetében, függetlenül attól, hogy Magyarország határain belül vagy kívül élnek, egy összetartozás-élményt jelent. De ugyanakkor a magyarok esetében, ha mondjuk Újvidéken élnek, egy újvidéki lokálpatriotizmust is jelent, amely összeköti őket az újvidéki más nemzetiségűekkel. Ezenkívül van egy olyanfajta patriotizmus is, amely az emigránsoké, akik egy választott hazához húek. Van ezenkívül a nagyregionális patriotizmus vagy matriotizmus, egy közép-európai. Kétségtelen, hogy egy lengyel, egy cseh, egy magyar intimitást érez egymással. Vagy egy skandináv a többi skandinávval. Valahogy otthonosabban tudnak beszélgetni, jobban hasonlítanak egymásra, jobban ismerik egymást. Ugyanígy a mediterrán térség lakói, az Ibériai-félsziget lakói, a latinok vagy az angolszászok, noha az Atlanti-óceán elválasztja őket. Egy angol és egy amerikai felfogásában sok a hasonlóság a törvényesség fogalmáról, vagy a vallásról és a vallásszabadságról és így tovább. Bennünk, európaiakban, van egy európai patriotizmus is. Ezért használtam többször már azt a szót, hogy többemeletes tudatunk van, és ez alakul, elkerülhetetlenül ez fejlődik ki. Gondoljuk csak meg, hogy vannak ezek a nagy nemzetközi cégek, amelyek munkatársai valami lojalitást éreznek a cégükhöz, függetlenül attól, hogy melyik kontinensen dolgoznak, mert a cég világcég. És ez nem egy végleges és kizárólagos lojalitás kell hogy legyen, mert például a Honeywelltől átmehet az IBM-hez, vagy a Bullhoz, hogy csak a komputerszakmában maradjunk, vagy a Compacthoz, és akkor már egy másik lojalitásnak tartozik, és a cégek egyike sem fog rendőrt küldeni a nyakára, és nem fogja a testét veszélyeztetni. Szemben azzal a nemzetállammal, amelynek például, ha nem akarom odaadni az életemet, hogy elmenjek katonaként vagy besorozottként megölni más embereket parancsra, akkor a testi épségemet fogja veszélyeztetni a saját államom, és engem be fog csukni, vagy más egyéb kinnak fog alávetni. Hozzáteszem tehát záradékol: a valóságos, az erkölcsös, az őszinte érzelmekkel igazolható hazafiaság sokrétű, és ez a kizárólagosság és a más közösségek elleni harcos ellenségességet megkövetelő hazafiaság voltaképpen a politikai osztályok sajátos érdekeit fejezi ki. Az

nem a népről szól, nem a gyerekekről szól, az a politikusokról szól. Ez az ő hatalmuk, dölyfösségük története.

– *Lojalitást említettél. Hol húzódik meg a határvonal a lojalitás és a polgári engedetlenség között?*

– Ha embertelen, becstelen dolgot követel tőlem ilyen vagy olyan felsőbb-ség, akkor a lelkiismeretemnek meg kell szólalnia, és ezt a parancsot meg kell tagadnom. Embertelenségre adott paranccsal szemben tilos lojálisnak lennem.

– *Ez a parancs azonban általában nem hangzik el egyértelműen.*

– Én nem gondolom, hogy akármelyik politikai cél – vegyük Kosovót – tehát akármelyik politikai cél megérdemli, hogy öljenek, hogy egy falut ágyúzzanak, vagy hogy más embereket megöljenek. Vegyük például az albánokat. Minden bizonnyal tisztos követelmény lenne, hogy az albánok a szerbekkel egyenrangú jogokat élvezzenek. Hogy a saját nyelvüket, saját kultúrájukat a saját hazájukban, ott, ahol születtek és éltek, fejlesszék. Ez akceptálható jog. De hogy ennek érdekében ők ismeretlen embereket, mondjuk egy rendőrt, aki egy út mentén posztol, lelőjenek, ez már indokolhatatlan, igazolhatatlan és bűnös cselekedet. Mert az a rendőr nem vétett azoknak az embereknek, annak a rendőrnek ugyanúgy van családja, mint nekik. Annak a rendőrnek ugyanúgy szentség az élete. Azt a rendőrt nem kell megölni. Ha ezt a célt politikai eszközökkel nem tudják elérni, akkor nem jó politikusok. Ha okos, megfontolt, realista politikusok, akkor rájöhetnek arra, hogy türelemmel, évek alatt megfelelően beépülve, megfelelően befolyásolva a közvéleményt, a nemzetközi környezetet, a maguk igazának érvényt szerezhetnek. Hogyan bomlott föl a szovjet birodalom? Nem kellett ahhoz egyetlen puskának sem elsülnie. 1956-ban volt lövöldözés, és az eredmény végül is nem volt nagyon nagyon szerencsés. A lengyel Solidarność, a környékén kialakuló stratégiák, amelyek aztán elterjedtek Kelet-Európa más országaiban is, eredményesebbnek bizonyultak. Tehát az önállóság kinyilvánítása, a beszélgetés, a széles körű beszélgetés, a közvéleményre való hatás, az írások, gondolatok terjesztése a cél – nem kell mindjárt fegyverhez nyúlni. Háttha a másik emberben partnert lehetne találni. Ha nem is mindenhez, amit akarunk, de részleges célokhoz. A politikai eszközök, ha türelem és szívósság társul hozzájuk, messzemenően sikeresek lehetnek. És akkor, amikor egy közösség úgy dönt, hogy a fegyveres harc útjára lép, akkor nagy valószínűséggel nem fogja elérni azt, amit akar, és maga is bűnbe keveredik, és kihívja a háború logikájánál fogva a még erőszakosabb, még vadabb lépést, a megtorlást, és itt a Balkánon igazán ezt tapasztalhatták az emberek, hogy mindenki csak visszaüt. Valaki valahol valakit megütött, és azóta a sértések pingpongjátéka folyik. Mindenki csak nemes felháborodottsággal és érzelmes megrendültséggel védi ön magát, mindenki csak védekezik, miközben kinyomja a másik szemét.

– *Osztod-e azt a véleményt, hogy az agresszivitás ma kifejezettebb, mint valaha is volt? Vagy csak nyúltabban lép fel, és erőteljesebb a visszhangja?*

– Nem osztom. Ha azt nézem, hogy milyen volt a gyerekek egymás közötti viszonya az elemi iskolában, amikor én gyerek voltam, és milyen ma, hogyan viselkednek a kisfiaim – elég idős voltam, amikor harmadik feleségem megajándékozott a kisfiúkkal – hogy viselkednek a gyerekek egymással, akkor azt látom, hogy sokkal kevésbé vadak. Hogy van ugyan verekedés, egy kicsit egymásnak mennek, de azok nem igazi életre-halálra menő vad verekedések. Én úgy verekedtem más gyerekekkel, hogy bizony vér folyt. Hogy az orrunkból jött a vér, hogy a földön feküdtünk, és úgy püföltük egymást, a többi gyerek meg biztatott bennünket. Pedig én zsidó elemibe jártam, ami állítólag nem nagyon kedvez az erőszaknak. Ma a gyerekek inkább lökdösődnek, de nem olyan vadak. Igaz, hogy vannak vad, garázdálkodó huligánok, de nincs meg az erőszakosságra nevelésnek a kultusza. A kultusza és a kultúrája. Amikor én gyerek voltam, akkor leventeegyesületek voltak, és a levente harciasságra nevelt. Ez katonai előképzés volt. A kommunizmus idején az úttörőket meg a DISZ-eseket, KISZ-eseket nevelték ilyen katonai gyakorlatokra. Ez ma nincs. Nincs kultusza a katonaságnak, legalábbis Magyarországon, vagy már Európának abban a másik részében. Tehát lejjebb megy az agresszió ázsiója, és egyre inkább bűnözésbe megy át. Természetesen sporadikusan fel-feltör. Például Németország tele van ilyen jelenségekkel, újnácik felgyűjtanak egy otthont, amelyben törökök vagy vietnamiak, szóval idegenek, külföldiek laknak. Most szörnyedt el a világ ezektől a futball-huligánoktól, akik egy francia rendőrt földre tapostak, és utána egymás után rugdalták a fejét, az arcát a csizmáikkal. És már feküdt, és már vérzett, és még mindig rugdalták. Olyan aljasságokat csináltak, amelyeket állat nem csinál, mert ha a kutyák verekednek, mihelyt az egyik kutya hanyatt fekszik és föltartja a lábát, a másik nem bántja tovább. Szóval az ember az állati alá tud zülleni, de ma már nem nagyon kapnak ehhez muníciót. Ez nem tűr szellemi muníciót, ideológiai muníciót. Ezen elszornyed a közvélemény. A rendőrség foglalkozik velük. Ez a fajta agresszió semmiképpen sem sorolható a hazafiasság körébe. Hogyha vannak is ilyen újnáci mozgalmak meg csoportok, és nemcsak Németországban vannak, hanem szinte mindegyik európai országban – mindenütt más a jobboldali radikalizmusnak a neve –, ezek hangyabolyként vagy vakondtúrásként fel-feljönnek a talajból, de nem tudnak általánosulni. Nem kapják meg az állami jóváhagyást. Akkor van igazán agresszió, amikor az állam, a felsőbbség, a hatóság, az erkölcsi magas instanciák támogatják az embert abban, hogy kiélje az agresszióit, sőt, erre kötelezik, vagy erre biztatják. A nemzeti szocialista Németország koncentrációs táboraiban, vagy különféle zárt helyeken a zsidókkal és más foglyokkal, olyan egyszerű emberek, akik korábban tűzoltók

vagy közrendőrök voltak –, elképzelhetetlenül gonosz és kegyetlen módon viselkedtek. Olyanok, akik azelőtt ezt nem tették volna, akik ezt bűnnek tartották volna. Annak csak az a magyarázata, hogy Hitlertől kezdődően a törzsőrmestereikig mindenki azt mondta, hogy az a jó, ha kegyetlen vagy. A kegyetlenségre kaptak utasítást. Nos, tehát egyelőre talán ezek a harcias tűzfészek, a Balkánt és a Kaukázust leszámítva, a kegyetlenségre nem kapnak utasítást. Ezért fel-feltör az agresszió, ilyen vakondtúrásként, többek között terrorizmus formájában: lásd a vallási fanatikusok terrorizmusait, vagy a nacionalista fanatikusok terrorizmusait Észak-Írországban vagy Baszkföldön, Korzikán, vagy hangsúlyozom még egyszer: a Balkánon és a Kaukázusban. Még ott is, ahol van ilyen jobboldali nacionalista radikalizmus, mint például Belgiumban a flamandoknál, s most már a vallonoknál is van, meg egyik-másik hadonászika a fegyverekkel, amelyeket titokban beszerez. De ettől utálkozva riad vissza a közvélemény, valamiféle primitivizmusnak a jelét látja benne. És ez talán valami nevelődés eredménye, hogy a 20. század kioltotta az agresszió iránti lelkesedésnek az ideológiáját, vagy az erkölcsi igazolását, és ez akkor oldalutakon tör be. Akkor üvöltöznek a futballszurkolók vagy a kosárlabda-szurkolók, bár az utóbbiak talán kevésbé, míg a futballszurkolók verik is egymást. De ezek – hogy is mondjam – ilyen kitérők, és ilyen sporadikus megnyilvánulásai az agresszióknak. Az agresszió nem áll össze rendszerré. Ez a lényeg, összeáll-e egy államilag jóváhagyott, vezényelt és szervezett rendszerré az emberben lévő agresszív hajlandóság, amely megvan, vagy mennyire helyeződik gátlás alá. Vagy már nem is nagyon hiányzik, mint annak az embernek, aki leszokott a dohányzásról. Neki sem hiányzik a cigaretta. Régen az volt a normális, hogy szabályozták a lovagi tornákat vagy a különféle párbajformákat. Ezek regulálták az agressziót. Igazában a szabályozatlan, garázda, összevissza agresszióknak régen sem volt meg a helye, és Nagy Frigyes, a porosz katona, császár azt mondta, hogy az a jó háború, amit a civil lakosság észre sem vesz. Tehát valamilyen keretek közé volt szabályozva, és a 20. század totalizálta a háborút, hogy a civil lakosság is szenvedjen. Bombázások, megyebek által, táborokba hurcolásokkal, és ezzel a totális rendszernek, a totalitárius rendszernek a leggyűlöletesebb arcát mutatta meg. A mai fegyverek által annyira totalizálódhat a háború, hogy egész kontinensek pusztulhatnak el, beleértve a háború kezdeményezőit is, ezért nem kapja meg már ezt a felsőbb jóváhagyást, és a kérdés az, hogy az ideológiák után ismét a vallások kaptak-e erősebb szerepet, és hogy a vallások mennyire támogatják vagy sem az ember ember elleni testi, fizikai erőszakosságát.

– *Gonosz elmebajnak nevezted nemrég azt, ami már hét-nyolc éve folyik ebben az országban. És hozzátetted, ettől a költők sem immunisak. Más szóval a gonosz feltűzésében részt vevő értelmiségi elit felelősségéről kérdeznélék.*

– Igen. Én nem szeretem azokat a kibúvókat, amikor írók, művészek azt mondják, hogy nekik semmi közük a politikához. Hogy nekik vannak nemesebb, magasztosabb és mélyebb témáik, és ilyen vulgáris ügyekkel nem foglalkoznak, mint – mondjuk – mások élete és halála. Ez még a jobbik fajta, de van a rosszabbik fajta, aki uszít, aki gyűlöletre uszít. Pontosán meg lehet ismerni, hogy mik azok a sztereotípiák, mik azok a közhelyek, amiket mondanak azok az emberek, akiknek a legfőbb baja egy másik közösségnek a léte, vagy ilyen-olyan léte. Ha a népneveket kicseréljük, ha iksszel helyettesítjük be, lehet az szerb és horvát, magyar és román, cigány és zsidó, német és francia. Bármi. Ha kicseréljük ezeket a népneveket, és megnézzük, mi van közöttük, akkor az van, hogy mindig a másik a rossz és a gonosz, mi pedig nemesek és megsértettek vagyunk, ártatlanok vagyunk, és most a mi megsebzett ártatlanságunkat, amely egyszersmind mindig a kultúra védelme, mindig a magasabb fokú európai erkölcs és civilizáció védelme a barbárokkal szemben, a terroristákkal szemben, a gonosz alattomos méregkeverőkkel szemben, a rombolókkal szemben – nos, ezek a klisék kimutathatók nyelvi elemzéssel, tartomelemzéssel, úgy mutatható ki, ahogy a láz kimutatható egy hőmérővel a hónunk alá dugva. Az mondható arról a szövegről, hogy gyűlöletbeszéd, az angolnak van szava erre: hate-speech. A gyűlöletbeszéd egy általános beszédmód, és a lényege az, hogy az én bajom, a mi közösségünknek egy másik közösség a baja. Nem mi magunk vagyunk saját bajunk okozói. Hát ez a gyűlöletbeszéd cikornyásabban, dagályosabban, költőileg felcifrázva rádióban és televízióban is megjelenhet. Látom a pofát, amely mondja. Érzem a jóljáró pofát. Érzem azt a sunyi egyoldalúságot, hogy valamit látni akar, és valamit nem akar látni. És látom, hogy a másodrendű tehetség ennek a gyűlöletbeszédnek a révén előrelép, maga mögé tolja az elsőrendű tehetségeket. Azokat, ha nem elég bátrak, akkor hallgatásra kényszeríti, megijeszti, és ő maga az agresszív pofátlankodásával betölti a színpadot. Nem elég jó válasz erre, hogy akkor mi erről a színpadról kihúzódunk. Nem elég jó a sértettség, nem elég jó a csendes, gőgös és undorodó visszavonulás. Nem elég jó, mert attól még a tömegsírok létrejönnek. Fel kell emelni szavunkat ez ellen az aljas mentalitás ellen, amely a tömegsírokat igazolja, akármelyik részről. Beszéltem az albánokról. Ugyanazt mondhatom a szerbekről. A szerb rendőrök, akik egy falut szétágyúznak, miért nem bírnak egy kicsit várni. Jó, lezárják a határokat. De miért kell azt a falut lerombolni, amelyről tudják, hogy öregek, asszonyok és gyerekek laknak ott. Tudják, hogy kik laknak ott, és tudják, hogy mi a következménye annak, hogyha lakóházakat szétrombolnak. Egyszerű és olcsó módszer a lakosok kifüstölésére talán, de a harcosok tovább fognak állni. A harcosok túl fogják élni, és a civilek fognak belehalni. Egyszerűen mindkét részről civilek veszélyeztetése folyik, és sem Kosovo megtartása Jugoszlávia keretein belül, sem Kosovo függetlensége és kiszakadása Jugoszlávia keretei

közül, nem ér annyit, mint azok a szenvedések, amelyeket ezek a terepruhás örültek okoztak a civileknek.

– Számos helyzetelemző véleménye szerint a szerb értelmiségi elit tehetetlenségének fő oka, hogy nem képes megszabadulni konzervatív nacionalista mivoltától. A polgárt csakis egynemű kollektivistá politikai kultúrában képzelik el. Érzéketlenek a multikulturális valóság, a soknemzetű közösségek problémavilága iránt. Végel László egyik legutóbbi írásában kifejti, hogy a szerb liberálisok túlnyomó része nem a polgári fejlődés következményeképp lépett színre, hanem a marxizmus palástja alól bújt elő. Hogyan lehet – ha lehetséges egyáltalán – összhangba hozni a két identitást? Az etnikait és a polgárit?

– Végel Lászlónak általában igaza szokott lenni. És ami a szerb értelmiséget illeti, minden bizonnyal sokkal pontosabban ismeri azt, mint én, hiszen nekem csak futó benyomásaim vannak. Azt hiszem, hogy nemcsak a szerb értelmiségre vonatkozik az, amit Végel mond, hanem más közép- és kelet-európai országok értelmiségére is, hiszen a polgárosodás folyamatát mindegyikben megszakították, föld alá szorították, és valamennyi országban a marxizmus, vagy akár a kommunizmus palástja alatt mocorgott ez a kis polgárosodás, és éledezett újra a liberalizmus, amelyet a század elején a dinamikus, robusztus, fiatalos szocializmus és nacionalizmus nevében elavultnak és divatjamúltnak, használhatatlannak tekintettek. Szóval nem nagyon tudom elképzelni, hogy a volt vasfüggönytől keletre gazdaságilag önállósodott polgárok egzisztenciájából nőhetett volna ki a liberalizmus, mert ilyen polgárok nem voltak. Tehát mindenütt egy ideológiai keverék működött az agyokban, valamilyen eklektikus képződmény, amely különféle olvasmányokból, a hivatalos szovjet vagy jugoszláv marxizmus kliséiből, egyéb olvasmányokból állt össze, és amely aztán az adott diktatúrák, tekintélyuralmak, vagy féldiktatúrák elleni tiltakozás, vagy erkölcsi neheztelés érzéseivel párosulva eljutott olyan gondolatokhoz, amelyek voltaképpen a 18. században jelentek meg. Nevezetesen a hatalmak elválasztásának elvéhez. Ez a liberalizmusnak az alaptétele. Tegnap Cetinjén voltunk. Cetinjén láttuk itt is, ott is, a szülőházában és egy kocsma falán, a városban a város legnagyobb alakjának, Petar Petrović Njegošnak a képét, és róla volt szó akkor is, amikor a metropolitával beszélgettünk, és minden bizonnyal ez a nagy nemzeti klasszikus az összefoglalója a montenegrói öntudatnak, ahogy ez Közép-Kelet-Európában gyakori. Hogy mitől is vagyunk magyarok: Petőfitől, Vörösmartytól és Aranytól, vagy Zrínyitől és Balassitól. Költőkre szoktunk hivatkozni. Kelet-Európában Mickiewiczre és Eminescura. Petar Petrović Njegoš igazában mi is volt? Hát volt költő, főpap és fejedelem. Tehát azt a három hatalmat, a politikait, a politikai-katonait, mert hadvezér is volt, a katonai-politikait, a vallásit és a kulturálist önmagában egyesítette. És ettől lett igazán eszmény. És nem mondhatjuk, hogy a kelet-európai de-

mokratikus mozgalmaktól olyannyira idegen lett volna, vagy akár a nyugat-európai értelmiség nézőpontjától ez a nosztalgia, hogy egyesüljön a tudás és a hatalom, az eszmény, a transzcendencia és a politikai hatalom, hiszen ez varázsolta el Havel alakjában a világ értelmiségét, hogy a költő király, a filozófus fejedelem. Ezeket a szavakat lehetett olvasni. Tehát a tudásnak és a hatalomnak az egyesülése, a tudáson értve akár a költői tudást, akár a vallási beavatottságot, az mindig nagy eszmény volt, és elvárásolja az egyszerű embert, hiszen ez látszik a legistenibb princípiumnak, hiszen maga az Isten is mindenható, hatalmas, mindeneket szerető, mindeneket megértő, mindeneket teremtő. A totalitásnak a vágya az emberben, a mindenoldalúság, az egyetemes ember – ezek ősi nosztalgiák, és ezek a nosztalgiák Európa keleti felében még sokkal természetesebbek. Ehhez képest szárazabbnak és életidegenebbnek tűnik az az eszmény, amit Montesquieu 300 évvel ezelőtt kifejtett, hogy a törvényhozói, a bírói és a végrehajtó hatalmat el kell választani. Vagy amit az amerikai alkotmány kifejez, hogy mindenkinek személyes ügye, saját lelkiismeretének ügye, hogy milyen vallást követ, hogy mit hisz, hogy mit gondol. Nos, ezek az elválasztások, állam és egyház elválasztása mind a mai napig nem igazán elfogadott elvek Európa keleti felében. Lásd a lengyel hajlandóságot a teokratikus államra. A püspököknek és a papságnak nagy kedve van ahhoz, hogy egyszersmind politikai hatalommal is rendelkezzen. De tegnap hallottuk azt is, hogy a teokrácia valamilyen montenegrói őshagyomány. És ez a felfogás fennmaradt. Ez egyszersmind biztosított valamiféle függetlenséget. Ez biztosított egy legendakört, mitológiát, amelyet a sofőr és valószínűleg a kocsmáros is oszt és tud. Nos, tehát ez egy olyan gondolkodásbeli konfliktus, amely mindenkiben zajlik, mert egyrésztől tudják az emberek azt, hogy Hollandiában másfajta demokrácia van, mint Kosovóban, vagy mint – mondjuk – általában a Balkánon. De ha megkérdezzük egy holland polgárt, hogy hogy is van ezzel a holland demokráciával, akkor el fogja mesélni azt az egyszerű történetet az angol gyepről, mely szerint azt 200 évig kell nyírogatni ahhoz, hogy dús legyen. Ahhoz, hogy a szabadság elemien természetes, spontán, beidegzett legyen a polgárok mindennapjaiban, azt sokáig kell ápolni. És még akkor is azt mondhatjuk, hogy egy kicsit törekeny. Mert például arról, hogy a hollandok mennyire voltak szolidárisak a holland zsidó polgárokkal, amikor a németek deportálták őket, hát erről lehetne egyet-mást mondani. Kik voltak a legszolidárisabbak? Éppenséggel a nagyon vallásos fríz protestáns parasztok. A polgár liberalizmusa nem volt egyértelmű egyik nyugat-európai országban sem. Vagy ha elmegyünk Belgiumba, akkor másról sem hallunk, mint arról, hogy melyik pozíció a flamandoké, melyik a vallonoké. Az is angolul akar beszélni velem, aki rosszul tud angolul, franciául megtanult, de nem akar a franciák vagy a flamandok nyelvén beszélni. Szóval, azt hiszem, hogy a

közostobaságnak az etnikai elzárkózás vagy idegenkedés közostobaságának a hatásával szemben egyetlen európai társadalom sem immúnis.

– A hetvenes évek elején elsősorban az értelmiségnek a szocializmusban betöltött szerepét próbáltad tisztázni. A 80-as évek elején egyfajta értelmiségi magatartásformát dolgoztál ki. Változik-e, és miben, az antipolitikus magatartás stratégiája most, közel egy évtizeddel a rendszerváltás után?

– Valamelyest igen és mégsem. Nevezetesen, ha valamit jónak gondolunk, vagy igaznak gondolunk, nem hiszem, hogy a jó vagy igaz gondolattól el kellene térnünk, hogy éppen új kormány jött, vagy négy év múlva kiment a divatból – ami gyakorlatilag csak annyit jelent, hogy a többség most nem azt gondolja. Tehát vegyük az irodalmi autentikusságnak a fogalmát. Ez tökéletesen független attól, hogy éppen hány százalék szavaz erre vagy arra. Azok a politikusok, akik betöltik a teret, a színpadot, a képernyőt, akiket naponta látunk, akiknek a nevét a házfalakon olvassuk, akiről szó esik a társaságban, egyik hétről a másikra eltűnnek erről a színpadról, elfelejtődnek, nyugdíjas polgártársaink, vagy tartalékos játékosok lesznek. Ezzel szemben az, amit a kultúrában értéként megalkotott bárki, tudós vagy művész, az akkor is marad, hogy ha a választásokon ilyen vagy olyan eredmény született. Ebből azt a következtetést vonnám le, hogy a kulturális elit – szívesen és bátran használom ezt a szót, amelyben mind a tudományos, mind a művészi, mind az akadémiai elitet, tehát a legjobbakat, a legtermékenyebbeket, azokat, akik a legértékesebb, legeredetibb felismeréseket, felfedezéseket, műveket létrehozzák – igen szigorúan nagy minőségi követelménnyel és nagy önállósági érzéssel kell hogy a maga területének az autonómiáját megvédje. Meg kell hogy védjék magukat. Látnunk kell, hogy a történelem – nem tudom, hogy osztályok harca-e ez, azt hiszem, inkább – az elitek harca. A különböző elitek harca. És láthatjuk, hogy a gazdasági elit elég erőteljes, potens vagy prepotens. A politikai elit is potens és prepotens, a katonai, a rendőri is... Sokféle elit van, és azon belül is sokféle csoportosulás. Ha az értelmiségi, művészi elit fülét, farkát behúzza, akkor pórul jár és buta. Ezt nem szabad megtennie. Én most hogy, hogy nem, egy véletlen jóvoltából, Berlinben a művészi akadémia elnöke lettem, az Akademie der Künste elnöke. Hatféle művészeti ág, az összes művészet képviselve van. Egyik napról a másikra közölték velem, hogy az lettem, és nyitóbeszédet kell tartanom. Rögtön ezzel kezdtem, hogy barátságos, partneri, de szigorúan kritikus viszonyban kell lennie a művész-értelmiségnek a többi elittel, együttműködésre kell törekedni, mert mindig akkor volt jó az országnak, a népnek, ha a különféle elitek együtt tudtak működni. Akkor volt gyarapodás, amikor az értelmiség és a polgárság szót értett Németországban. A Besitzbürgertum, a tulajdonos polgárság és a Bildungsbürgertum, a művelt polgárság, az értelmiségi egyetemi polgárság. És erre törekszem valójában, amikor meghívok nagyvállalati vezérigazgatókat

a Párizsi tér szalonjába, ami az akadémiának a címe, és azoktól igenis elvárom, hogy az akadémiát és a művészi tevékenységeket támogassák, mert ők is berlini polgárok. Ők is azt akarják, hogy Berlin gyarapodjon. És ugyanezt mondom Budapesten is. Tehát egyenrangúnak kell lenni. Nem vagyunk sem alábbvalóak, sem felsőbbrendűek. Meg kell védenünk magunkat a többi elit demagógiájával, hamis retorikájával, propagandájával szemben. Kompromisszumokra kell lépünk, kell adnunk is valamit, és el kell érünk azt, hogy az értelmiség autoritása kívánatos legyen, és hogy akarjanak az értelmiséggel, akarjanak a művészekkel találkozni. Akarjanak velük beszélni, hogy odafigyeljenek a szavukra, nem szabad a sarokba menni és sunnyogni.

Bečić, 1998. augusztus 9.

